

Toivo RAUN

AGRAARPARTEIDEST EESTIS 1917—1925

Poliitiliste parteide areng Eesti Vabariigi algaastail vajab ikka veel süstemaatilist analüüsi. Mõistagi ei jõua käesolev materjal lünki täita, vaid annab üksnes ülevaate uurimisküsimustest seoses agraarparteide arenguga Eestis. See on osa pikemast uurimusest kavandatud kogumikus, mis ilmub Ameerika Ühendriikides ning hõlmab agraarliikumisi ja parteisid Ida-Euroopas kahe maailmasõja vahel. Peaaegu igale maale, kaasa arvatud Balti riigid, on ette nähtud omaette peatükk.

Agraarparteisid oli Eestis mitmeid. Nii kandideeris 1923. aasta Riigikogu valimistel üheksa sellist erakonda, kuigi ainult kaks pääses Riigikogusse: 1) Põllumeestekogud ja 2) Asunikkude, Riigirentnikkude ja Väikepõllupidajate Koondis. Ülejäänud seitsmest rühmast ei saanud ükski rohkem kui 0,6% hääli.¹ Asunikkude Koondis tekkis alles 1923. aastal. Vabariigi algaastail mängis ta väikest osa, kuid III ja hilisemate Riigikogude ajal oli ta juba tähtis partei. Kõige suuremaks ja domineerivaks agraarerakonnaks kujunesid Põllumeestekogud, Eesti Maarahva Liidu (Maaliidu) otsene järeltulija. Sellele parteile ongi siin peatähelepanu pööratud.

Põllumeestekogude struktuur oli Eesti oludes üsna ainulaadne. Et see partei oli suurelt osalt kutseline ühendus, oli tal võimalik luua üle maa tihe allorganisatsioonide võrk. Näib, et peaaegu igas vallas oli kohalik põllumeestekogu ja mõnes isegi rohkem kui üks. Igas maakonnalinnas toimis Põllumeestekogude esindus, kus oli kaks saadikut igast allorganisatsioonist. Esimeheks oli maakonna sekretär. Partei kõrgeimaks astmeks oli Üleriiklik Põllumeeste Esitus, kuhu valiti esindajad maakondlikes organisatsioonides. See omakorda määras partei keskjuhatuse eesotsas parteisekretäri. Ülemaaline juhatus kutsus parteikongressi kokku vajaduse korral, vähemalt iga Riigikogu valimise eel.² Selline struktuur oli näiliselt, ja tõenäoliselt sisuliseltki, demokraatlik. Kohalikud juhatused näiteks valiti ümber igal aastal. See süsteem ei välistanud tugevat sidet erakonna eri tasandite vahel.

Põllumeestekogude programm rõhutas eriti eraomanduse põhimõtet ning seda mitte ainult põllumajanduses, vaid ka üldiselt. Selles nähti ratsionaalse ja terve ühiskonna põhialust. Maaliit ja hiljem Põllumeestekogud olid rangelt igasuguse põlisrendisüsteemi vastu asunikele jagatud riigistatud maal. Arvati, et ilma tugeva maaga ühtekuuluvustundeta jääks asunik igaveseks riigimoonakaks. Eraomanduse põhimõttega käis käsikäes põllumajandussaadustega vaba kauplemise nõue, mille piiramises süüdistati eriti vasakpoolseid parteisid. 1920. aasta sügisel I Riigikogu valimise eel peetud põllumeeste kongressil, mis sisuliselt vastas parteikongressile, nõuti muu hulgas põllutöökoda, maapanka, riigirentnikkudele rendi vähendamist, viinamonopoli sisseseadmist, koolile sunduslikku usuõpetust.³ Laiemate poliitiliste küsimuste suhtes võiks nentida, et Maaliit ja Põllumeestekogud — eriti Konstantin Päts — pooldasid algusest peale tugevat täide-

¹ II Riigikogu valimised 5.—7. mail 1923. Tln., 1923, 16.

² *Vürsoo, O.* Eesti põllumeeste poliitika: ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917—1955. Lund, 1956, 67, 127, 163—167.

³ *Laaman, E.* Erakonnad Eestis. Trt., 1934, 64, 65; *Vürsoo, O.* Eesti põllumeeste poliitika, 72, 73.

saatvat võimu Eesti riigielus, kuigi asjaomaste ettepanekuteni jõuti alles 1920. aastate teisel poolel.⁴

Iseloomustav Põllumeestekogude hilisemale ideoloogiale oli Eesti Maa-rahva Liidu suhtumine maareformi Asutavas Kogus. Eesti parteidest võttis Maaliit kõige konservatiivsema positsiooni, kuid et ta valimistel sai ainult 8 kohta 120-st, tuli tal leppida üksnes kriitika avaldamisega. Jaan Hüner-son väitis, et oleks ebaratsionaalne mõisamajandust täielikult likvideerida. Tema arvates oleks praktilisem mõisasüdamed säilitada, aga nõuda neilt abi- ja nõuandmist asunikele. Maaliit oli valmis jätma 300 tiinu põllu-majandusmaad koos põllumajandushoonetega endistele mõisnikele. Kui omanikul oli olnud mitu mõisat, jääks tal õigus 300 tiinule igast mõisast. Tegelikult kahtles Maaliit ulatusliku maareformi vajaduseski ja soovitas lahendada maaküsimuse aegamööda.⁵

Tähelepanu väärib ka Maaliidu ja Põllumeestekogude ebaproportsio-naalselt suur osa riigi valitsemises. Maapäeva ajastul olid valitsuse juhid Jaan Raamot ja Konstantin Päts ainult Maaliidu esindajad. Asutavas Kogus tuli tagasilööki, aga Riigikogu ajal juhtisid Põllumeestekogud vaba-riigi 17 valitsusest kümnet. Ajaliseltki täitsid Põllumeestekogud pea-ministri või riigivanema ametikohta enam kui kaks korda kauem kui järg-mine võistleja Rahvaerakond. Ajavahemikul mai 1919—oktoober 1934 juh-tisid Põllumeestekogud riigivalitsust peaaegu pool aega ehk 7 aastat ja 8 kuud, kuigi sel parteil ei olnud kunagi rohkem kui 24% esinduskogu kohtadest, välja arvatud ebastabiilse ühendatud agraarpartei kohad aastail 1932—1933. Põllumeestekogudel oli samuti silmatorkav osa mitme tähtsa ministeeriumi, näiteks sise- ja kaitseministeeriumi juhtimises.⁶

Ülalmainitud seigad Eesti Vabariigi algusaja agraarliikumise ajaloost on suhteliselt hästi teada ning vajavad peamiselt ainult täpsustust. Mõne teise küsimuse puhul on uurimisseis tunduvalt kehvem.

Üldiselt võib märkida, et senistes uurimustes ei ole küllaldaselt arves-tatud rahvusvahelist, eriti naabermaade tausta või konteksti.⁷ Näiteks oli Läti ja Eesti agraarpartei areng iseseisvusajastul hämmastavalt sar-nane. Erinevusi muidugi oli, nagu Latgale komplitseeriv osa ja Läti Põl-lumeeste Ühingu (Latviešu zemnieku savienība) järjest kahanev häältearv valimistel, aga kumbki peamine agraarpartei etendas analoogilist osa oma maa poliitilises elus ka autoritaarse valitsemise ajal 1930. aastail. Lätis ei jõutud asunike ja vanade premeeste ühinemiseni, aga Eestigi ühendatud agraarpartei oli ainult ajutine ning tingitud erisugusest olukorrast majan-duskriisi ajal. Siin võiks süstemaatiline kõrvutat analüüs paljugi selgi-tada.⁸ Huvitav võiks olla ka võrdlus Soome oludega. Sealne juhtiv agraar-erakond — Maaliit (Maalaisliitto) — oli sotsiaalselt lähem Eesti Asunike-kude Koondisele kui Põllumeestekogudele, sest tema valijateks olid pea-miselt väiksemate maakohtade omanikud. Teiselt poolt aga pakub Soome Maaliidu valimisedu 1920. ja 1930. aastail ning tähtis osa riigi valitsemi-ses paralleele Põllumeestekogude kogemustele.⁹ Pealegi võiks võrdlus tolleaegse Soomega, kus suudeti säilitada demokraatlik süsteem, valgus-tada Eesti poliitiliste parteide mõningaid varjukülgi.

⁴ *Mägi, A.* Das Staatsleben Estlands während seiner Selbständigkeit. I. Das Regierungssystem. Stockholm, 1967, 209; *Mägi, A.* Kuidas valitseti Eestis. Stockholm, 1951, 81.

⁵ *Mägi, A.* Asutav Kogu maareformi otsustamas // *Tulimuld*, 1960, XI, 20, 21; *Lipping, J.* Land Reform Legislation in Estonia and the Disestablishment of the Baltic German Rural Elite, 1919—1939. Doktoriväitekirj. Marylandi Ülikool, 1980, 106.

⁶ Maanõukogu protokollid. Tln., 1935, lk. XIII, XIV; *Mägi, A.* Das Staatsleben, 322, 323; *Mägi, A.* Kuidas valitseti Eestis, 102, 103.

⁷ Üks hiljutine võrdlev analüüs on *McHale, V. E.* The Party Systems of the Baltic States: A Comparative Perspective // *Journal of Baltic Studies*, 1986, XVII, 295—312.

⁸ *The Baltic States.* London, 1938; *Uustrükk:* Westport, Conn., 1970, 52, 53.

⁹ *Krosby, H. P.* Finland // *Political Parties of Europe.* 1. Toim.: V. E. McHale ja S. Skowronski. Westport, Conn., 1983, 196, 197, 227, 229, 230.

Torkab silma, et Põllumeestekogud ja hiljem tekkinud Asunikkude Koondis olid ainsad suuremad parteid, kes osutasid Eesti Vabariigi liberaal-demokraatlikul perioodil jätkuvat tõusutendentsi, kuna Rahvaerakonnal, Tööerakonnal ja sotsialistidel tuli leppida kahaneva toetusega. Põllumeestekogudel oli I Riigikogu valimistel novembris 1920 üle kolme korra rohkem hääli kui Asutavas Kogus alles poolteist aastat tagasi. Asunikkude Kogul ja Põllumeestekogudel kokku oli viimase nelja Riigikogu valimistel hääli järgmiselt: II Riigikogu (1923) — 25,4, III Riigikogu (1926) — 34,9, IV Riigikogu (1929) — 36,8 ja V Riigikogu (1932) — 39,8%.¹⁰ Küsimus on, kuidas seletada sellist edu aeglaselt, ent järjekindlalt urbaniseerivas ühiskonnas. Traditsiooniline vastus viitab maareformi majanduslikule ja psühholoogilisele mõjule. Aga kas sellest piisab? Ei ole kahtlust, et Asunikkude Koondis tekkis peamiselt uute talude loomisega ja rahulolematuse tõttu Tööerakonna maapolitikaga. Miks aga kasvas pidevalt Põllumeestekogude poolehoidjate arv? Valimisstatistika kinnitab, et Põllumeestekogud (ja hiljem ühendatud agraarpartei) tõmbasid kaasa järjest suurema osa maarahvastikust.¹¹ Uued toetajad võisid olla Lõuna-Eesti talupidajad, kes varem hääletasid Rahvaerakonna poolt, või isegi marginaalse maalapiga rahvastik, kes kunagi oli pooldanud sotsialiste. Iga tahes agraarparteide menu Riigikogude ajal väärrib veel uurimist.

Üks huvitavamaid küsimusi eesti agraarliikumises on kahe mõjuka põllumajandusliku partei omavaheliste suhete areng. Üldiselt võib täheldada lähenemisüritusi nende vahel juba alates Asunikkude Koondise asutamisest 1923. aastal, kulminatsiooniks kujunes ühendatud agraarierakond jaanuaris 1932. Uus partei kandis üsna kohmakat nime: Põllumeeste Kogude ja Põllumeeste, Asunikkude ning Väikemaapidajate Koondis. Ühendamist soodustas mitu asjaolu. Niipea kui asunikud ja rentnikud said 1920. aastate keskel eraomandiõiguse oma talus, hakkasid nende huvid järjest sarnanema varem juurdunud põllupidajate omadega. Majanduskriisi ajal 1930. aastate algul teravnes vastuolu maa ja linna vahel ning andis viimase tõuke ühinemiseks. Uus partei aga näitas juba algusest peale lagunemistendentsi, mis omakorda kinnitas, et lähenemine oli siiski olnud pinnaline. Iseloomustav on seik, et 1920. aastatel ei võtnud kumbki partei meelsasti osa valitsuskoalitsioonist, kus teine oli osaline. Vähemalt kahel puhul lagunes valitsus kahe agraarpartei omavaheliste lahkhelge tõttu. Ideoloogilisi ja muidki erinevusi ei saadud kunagi täielikult ületada. Maa-ilmavaatelist konservatiivsemad Põllumeestekogud üritasid aeg-ajalt maa- ja linnakodanlust kaasa tõmmata suurde parempoolsesse parteisse. Puudus ju Eestis selline mõjukas konservatiivne erakond, nagu seda oli Soome Kokoomus. Osa Põllumeestekogude juhtkonnast, näiteks Konstantin Päts ja Johan Laidoner, olid seotud äri- ning tööstuserakondadega linnades. Seevastu oli Asunikkude Koondis puhtakujuline maapartei, kelle maailmavaade oli alles välja kujunemas. Asunike eeskujuks oli Soome Maalaisliitto ja nad kahtlustasid Põllumeestekogusid liigeses sõbrustamises linnaeliidiga.¹² Tuleb veel meele pidada, et Asunikkude Koondis võrsus osaliselt omal ajal üsnagi radikaalsest Tööerakonnast. Nende kahe agraarpartei suhetes ilmnis nii külgetõmbe- kui ka eemaletõukejõude, nii et seegi küsimus väärrib põhjalikumalt käsitlust.

Iga poliitilise liikumise suhtes on tähtis selgitada selle sotsiaalne ja territoriaalne baas. Üldjoontes on teada, et Põllumeestekogude kandva kihi moodustasid 51 640 iseseisvuselset taluomanikku ja Asunikkude

¹⁰ Eesti entsüklopeedia. 2. Trt., 1933, 665, 666.

¹¹ *Parming, T.* The Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia. London, 1975, 18—20.

¹² *Weiss, H.* Bauernparteien in Estland // Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert. Toim.: H. Gollwitzer. Stuttgart, 1977, 213—215; *Mägi, A.* Kuidas valitseti Eestis, 63, 64; *Laaman, E.* Erakonnad Eestis, 65—80.

Koondise peamine tugi tuli uutelt peremeestelt, kelle arv ulatus umbes 53 000-ni. Uuteks kohaomanikeks said veel ligi 25 000 endist rentnikku, aga nende poliitilist meelsust on hoopis raskem määratleda. Sotsiaalse analüüsi juures on oluline meeles pidada, et mõisted *maaproletariaat* ja *maata rahvas* on ebamäärased ning vajavad tingimata täpset defineerimist. Eesti Vabariigi ametliku statistika järgi oli maata põllumajandustööliste arv 1934. aastaks kahanenud umbes neljakordselt tsariaja lõpuga võrreldes ning moodustas ligi 17,6% maarahvastikust.¹³ Sellegi kihi poliitilised sümpaatiad on ebaselged. Igal juhul on ilmne, et kogu maarahvas ei hääletanud peamise agraarpartei poolt, kuigi viimaste osa tõusis 59,0%-ni V Riigikogu valimistel. Teiselt poolt aga torkab silma, et mõlemad erakonnad toetusid peaaegu täielikult maarahvale. Nii said II Riigikogu valimistel Põllumeestekogud 93,2% oma häältest maalt, 4,9% linnadest ja 1,9% sõjaväelt. Asunikud said 95,3% hääli maalt, 1,1% linnadest ja 3,6% sõjaväelt. Põllumeestekogude toetus linnades kasvas 8%-ni aastal 1926, kuid langes siis 1929. aastal 5%-le ja majanduskriisi ajal koguni 3%-le kogu ühendatud agraarpartei kohta. Pole kahtlust, et Asunikkude Koondise ilmumine poliitilisele näitelavale tugevdas Põllumeestekogude maaorientatsiooni.¹⁴

Territoriaalse baasi asjas oleks huvitav süstemaatiliselt jälgida eri maakondade ja linnade tulemusi nii Riigikogu kui ka kohalike asutuste valimistel. Et Eesti Vabariigi algusajal teist agraarparteid ei olnud, siis domineerisid Põllumeestekogud näiteks 1921. aasta kohalikel valimistel maal, saavutades isegi absoluutse enamuse Viljandimaal. Juba 1923. aastal aga tuli neil leppida teise kohaga Järvamaa Asunikkude Koondise järel. Viimase võitlusvõime tugevnes järjest. 1934. aasta vallavolikogude valimistel oligi Asunikkude Koondise ülemaaline häälte protsent (28,0) kõrgem Põllumeestekogude omast (26,3).¹⁵

Lõpuks on oluline silmas pidada, et poliitilised parteid ei ole ainult massiorganisatsioonid. Põhjalikult tuleb analüüsida ka erakondade eesotsas olnud isikute tegevust. Põllumeestekogudel oli mitu silmapaistvat juhti, eriti Konstantin Päts ja Jaan Teemant, kes kokku üheksa korda täitsid riigivanema kohustusi. Kuigi K. Pätsi kohta on juba üsna palju kirjutatud, vajab temagi veel ammendavat uurimist nii parteijuhina kui ka 12. märtsi režiimi loojana. Oma aja eeskujulik teatmeteos «Eesti biograafiline leksikon» koos täienduskõitega on asendamatu informatsiooni allikas poliitikategelaste kohta. Täienduskõite traditsiooni tuleks jätkata, näiteks küüditatud riigitegelaste traagilise saatuse avalikustamisega. See pakuks huvi ka vabariigiaegsete agraarpartei tegevuse seisukohalt.

¹³ Raun, T. U. Estonia and the Estonians. Stanford, Calif., 1987, 128, 132; Lipping, I. Land Reform Legislation, 283.

¹⁴ Parming, T. The Collapse, 18, 20; II Riigikogu valimised, 14; Laaman, E. Erakonnad Eestis, 67.

¹⁵ Truuväli, E. Valimisõigus ja valimised Eestis 1917—1980. I. Tln., 1986, 157, 158, 162, 163, 172, 173, 238, 239.

АГРАРНЫЕ ПАРТИИ ЭСТОНИИ В 1917—1925 ГОДЫ

Основательный анализ политических партий в первые годы независимости Эстонии пока еще не проводился. В статье рассматривается деятельность двух ведущих аграрных партий за этот период — «Союза землевладельцев» и «Объединения поселенцев, арендаторов и мелких сельских хозяев». Успех первой, самой крупной партии несоциалистического типа в Эстонии, был обусловлен наличием сети мелких крестьянских объединений, а также тем, что в республике принцип частной собственности был всегда почитаем. Эта партия превалировала в правительстве, а в 1919—1934 гг. часто возглавляла кабинет. Ряд вопросов, касающихся аграрных партий, еще ждет своих исследователей. Например, было бы полезно сравнить деятельность этих партий с деятельностью аналогичных образований соседних стран и выяснить, почему в условиях парламентской системы они пользовались столь горячей поддержкой несмотря на продолжавшуюся урбанизацию. Особый интерес представляют взаимоотношения обеих названных партий. Эти отношения далеко не всегда были мирными, поскольку их идеологические и социально-экономические подходы к решению тех или иных проблем были различными. Тем не менее в 1932 г. они пошли на кратковременное объединение. Требуется также дальнейшего изучения социальная и территориальная база этих партий и роль их лидеров.

Университет штата Калифорния

Поступила в редакцию
6/II 1990

Toivo RAUN

AGRARIAN PARTIES IN ESTONIA, 1917—1925

A thorough analysis of political parties during the early years of Estonian independence has yet to be written. This paper deals with the two leading agrarian parties of this era: the Farmers' Party (*Põllumeestekogud*) and the Homesteaders, State Renters, and Small Farmers (*Asunikukude, Rügiretnikkude ja Väikepõllupidajate Koondis*). The Farmers, the largest non-socialist party in Estonia, owed a good part of its success to a dense network of local organizations in the rural areas and its strong commitment to the principle of private property. This party also dominated in the government, heading the cabinet half of the time in the years 1919—1934. A number of questions regarding the agrarian parties require further investigation, e. g., a comparison with similar parties in neighboring countries and why both parties in Estonia experienced growing support during the parliamentary era despite continuing urbanization. Of particular interest is the issue of relations between the Farmers and the Homesteaders. Although the two parties united briefly in 1932, their relationship was often stormy, reflecting ideological and socioeconomic differences between the more established Farmers and the newcomer Homesteaders. Other questions that need to be studied further include the social and territorial base of the agrarian parties as well as the role of key leaders in these movements.

California State University

Received
Feb. 6, 1990